

॥ तैत्तिरीय ब्राह्मणम् ॥

॥ तृतीयः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके तृतीयः प्रपाठकः ॥

दे॒वा॒सु॒राः संय॑त्ता आसन्। ते दे॒वा वि॒ज॒यमु॑प॒यन्तः॑।
अ॒ग्नी॒षोम॑योस्तेज॒स्विनी॑स्त॒नूः सन्त्य॑दधत। इ॒दमु॑ नो
भवि॑ष्यति। यदि॑ नो जे॒ष्यन्ती॑ति। तेना॒ग्नी॒षोमा॑वपा॒क्राम॑ताम्।
ते दे॒वा वि॒जित्य॑। अ॒ग्नी॒षोमा॑वन्वै॒च्छन्। तेऽग्नि॑मन्व॒-
विन्द॑न्तु॒तुषू॑त्स॒न्नम्। तस्य॑ विभ॑क्तीभिस्तेज॒स्विनी॑स्त॒नू-
रवा॑रुन्धत॥१॥

ते सोम॑मन्व॒विन्द॑न्। तम॑घ्नन्। तस्य॑ यथाऽभि॒ज्ञाय॑
त॒नूर्व्य॑गृह्णत। ते ग्र॒हा अभ॑वन्। तद्ग्र॒हाणां॑ ग्र॒हृत्व॑म्। यस्यै॒वं
वि॒दुषो॑ ग्र॒हा गृ॑ह्यन्ते। तस्य॑ त्वे॒व गृ॑ही॒ताः। नाना॑ऽऽग्ने॒यं
पुन॑रा॒धेये॑ कुर्यात्। यदना॑ग्ने॒यं पुन॑रा॒धेये॑ कुर्यात्। व्यृ॑द्धमे॒व
तत्॥२॥

अना॑ग्ने॒यं वा ए॒तत्क्रि॑यते। यत्स॒मिध॒स्त॒नून॑पा॒तमि॑डो

ब॒र्हिर्य॑जति। उ॒भावा॑ग्ने॒यावा॑ज्य॒भागौ॑ स्याताम्।
 अना॑ज्य॒भागौ॑ भवतु॒ इत्या॑हुः। यदु॒भावा॑ग्ने॒याव॑न्वश्चा॒विति॑।
 अ॒ग्नये॑ पव॒माना॒योत्तरः॑ स्यात्। यत्पव॒मानाय॑ तेनाज्य॒भागः।
 तेन॑ सौ॒म्यः। बुध॑न्वत्याग्ने॒यस्या॑ज्य॒भागस्य॑ पुरोऽनुवा॒क्या
 भवति॥३॥

यथा॑ सु॒प्तं बो॒धय॑ति। ता॒दृगे॒व तत्। अ॒ग्निन्य॑क्ताः
 पत्नी॑सं॒याजा॒नामृ॑चः स्युः। तेना॑ग्ने॒यं सर्वं॑ भवति। ए॒कधा॒
 ते॒ज॒स्विनी॑ दे॒वता॒मुपै॑तीत्या॑हुः। सैन॑मी॒श्वरा॒ प्रद॑ह॒ इति॑।
 नेति॑ ब्रूयात्। प्र॒जन॑नं॒ वा अ॒ग्निः। प्र॒जन॑नमे॒वोपै॑तीति॑।
 कृ॒तय॑जुः सम्भृ॑तसम्भा॒र इत्या॑हुः॥४॥

न स॒म्भृत्याः॑ सम्भा॒राः। न यजुः॑ का॒र्यमि॑ति। अथो॒ खलु॑।
 स॒म्भृत्या॑ ए॒व सम्भा॒राः। का॒र्यं यजुः॑। पु॒नरा॒धेय॑स्य॒ समृ॑द्धौ।
 तेनो॑पा॒ंशु प्र॑चरति। ए॒ष्य इ॒व वा ए॒षः। यत्पु॑नरा॒धेयः॑।
 यथो॑पा॒ंशु न॒ष्टमि॑च्छति॥५॥

ता॒दृगे॒व तत्। उ॒च्चैः स्वि॑ष्ट॒कृत॑मुत्सृ॒जति॑। यथा॑ न॒ष्टं

वित्त्वा प्राहायमिति। तादृगेव तत्। एकधा तेजस्विनीं
 देवतामुपैतीत्याहुः। सैनमीश्वरा प्रदह इति। तत्तथा नोपैति।
 प्रयाजानूयाजेष्वेव विभक्तीः कुर्यात्। यथापूर्वमाज्यभागौ
 स्याताम्। एवं पत्नीसंयाजाः॥६॥

तद्वैश्वानुरवत्प्रजननवत्तरमुपैतीति। तदाहुः। व्यृद्धं वा
 एतत्। अनाग्रेयं वा एतत्क्रियत इति। नेति ब्रूयात्। अग्निं
 प्रथमं विभक्तीनां यजति। अग्निमुत्तमं पत्नीसंयाजानाम्।
 तेनाग्रेयम्। तेन समृद्धं क्रियत इति॥७॥

अरुन्धतैव तद्ववति सम्भृतसम्भार इत्याहुश्छतिं पत्नीसंयाजा नव च॥१॥

देवा वै यथादर्शं यज्ञानाहरन्त। योऽग्निष्टोमम्। य
 उक्थ्यम्। योऽतिरात्रम्। ते सहैव सर्वे वाजपेयमपश्यन्।
 ते। अन्योऽन्यस्मै नातिष्ठन्त। अहमनेन यजा इति।
 तेऽब्रुवन्। आजिमस्य धावामेति॥८॥

तस्मिन्नाजिमधावन्। तं बृहस्पतिरुदजयत्। तेनायजत।
 स स्वाराज्यमगच्छत्। तमिन्द्रोऽब्रवीत्। मामनेन

याजयेति। तेनेन्द्रमयाजयत्। सोऽग्रं देवतानां पर्यैत्।
अगच्छत्स्वाराज्यम्। अतिष्ठन्तास्मै ज्यैष्ठ्याय॥९॥

य एवं विद्वान् वाजपेयेन यजते। गच्छति स्वाराज्यम्।
अग्रं समानानां पर्यैति। तिष्ठन्तेऽस्मै ज्यैष्ठ्याय। स वा एष
ब्राह्मणस्य चैव राजन्यस्य च यज्ञः। तं वा एतं वाजपेय
इत्याहुः। वाजाप्यो वा एषः। वाजः ह्येतेन देवा ऐप्सन्।
सोमो वै वाजपेयः। यो वै सोमं वाजपेयं वेद॥१०॥

वाज्यैवैनं पीत्वा भवति। आऽस्य वाजी जायते। अन्नं वै
वाजपेयः। य एवं वेद। अत्यन्नम्। आऽस्यान्नादो जायते।
ब्रह्म वै वाजपेयः। य एवं वेद। अत्ति ब्रह्मणाऽन्नम्। आऽस्य
ब्रह्मा जायते ॥११॥

वाग्वै वाजस्य प्रसवः। य एवं वेद। करोति वाचा वीर्यम्।
एनं वाचा गच्छति। अपिर्वतीं वाचं वदति। प्रजापतिर्देवेभ्यो
यज्ञान्व्यादिशत्। स आत्मन्वाजपेयमधत्त। तं देवा अब्रुवन्।
एष वाव यज्ञः। यद्वाजपेयः॥१२॥

अप्येव नोऽत्रास्त्विति। तेभ्य एता उज्जितीः प्रायच्छत्। ता
 वा एता उज्जितयो व्याख्यायन्ते। यज्ञस्य सर्वत्वाय।
 देवतानामनिर्भागाय। देवा वै ब्रह्मणश्चान्नस्य च
 शमलमपाघ्नन्। यद्वह्मणः शमलमासीत्। सा गाथा
 नाराशस्यभवत्। यदन्नस्य। सा सुरा॥१३॥

तस्माद्वायतश्च मत्तस्य च न प्रतिगृह्यम्। यत्प्रतिगृह्णीयात्।
 शमलं प्रतिगृह्णीयात्। सर्वा वा एतस्य वाचोऽवरुद्धाः। यो
 वाजपेययाजी। या पृथिव्यां याऽग्नौ या रथन्तरे।
 याऽन्तरिक्षे या वायौ या वामदेव्ये। या दिवि
 याऽऽदित्ये या बृहति। याऽप्सु यौषधीषु या
 वनस्पतिषु। तस्माद्वाजपेययाज्यात्विजिनः। सर्वा ह्यस्य
 वाचोऽवरुद्धाः॥१४॥

धावामेति ज्यैष्ठ्याय वेदं ब्रह्मा जायते वाजपेयः सुराऽऽत्विजिन् एकं च॥२॥ [२]

देवा वै यदन्यैर्ग्रहैर्यज्ञस्य नावारुन्धत। तदतिग्राह्यैरति-
 गृह्यावारुन्धत। तदतिग्रह्याणामतिग्राह्यत्वम्। यदतिग्राह्या
 गृह्यन्ते। यदेवान्यैर्ग्रहैर्यज्ञस्य नावरुन्धे। तदेव तैरतिगृह्या-

वरुन्धे। पञ्च गृह्यन्ते। पाङ्क्तौ यज्ञः। यावानेव यज्ञः।
तमात्वाऽवरुन्धे॥१५॥

सर्वं ऐन्द्रा भवन्ति। एकधैव यजमान इन्द्रियं दधति।
सप्तदश प्राजापत्या ग्रहा गृह्यन्ते। सप्तदशः प्रजापतिः।
प्रजापतेराप्त्यै। एकयर्चा गृह्णाति। एकधैव यजमाने वीर्यं
दधाति। सोमग्रहाऽश्च सुराग्रहाऽश्च गृह्णाति। एतद्वै देवानां
परममन्नम्। यत्सोमः॥१६॥

एतन्मनुष्याणाम्। यत्सुरा। परमेणैवास्मा अन्नाद्येनावर-
मन्नाद्यमवरुन्धे। सोमग्रहान्गृह्णाति। ब्रह्मणो वा एतत्तेजः।
यत्सोमः। ब्रह्मण एव तेजसा तेजो यजमाने दधाति।
सुराग्रहान्गृह्णाति। अन्नस्य वा एतच्छमलम्। यत्सुरा॥१७॥

अन्नस्यैव शमलेन शमलं यजमानादपहन्ति। सोमग्रहाऽश्च
सुराग्रहाऽश्च गृह्णाति। पुमान् वै सोमः। स्त्री सुरा।
तन्मिथुनम्। मिथुनमेवास्य तद्यज्ञे करोति प्रजननाय।
आत्मानमेव सोमग्रहैः स्पृणोति। जायाः सुराग्रहैः।

तस्माद्वाजपेययाज्यमुष्मिँल्लोके स्त्रियं सम्भवति।
वाजपेयाभिजितं ह्यस्य॥१८॥

पूर्वे सोमग्रहा गृह्यन्ते। अपरे सुराग्रहाः। पुरोऽक्षं
सोमग्रहान्त्सादयति। पश्चादक्षं सुराग्रहान्। पापवस्यसस्य
विधृत्यै। एष वै यजमानः। यत्सोमः। अन्नं सुरा।
सोमग्रहाश्च सुराग्रहाश्च व्यतिषजति। अन्नाद्यैर्नैवेनं
व्यतिषजति॥१९॥

संपृचः स्थ सं मा भूद्रेण पृङ्केत्याह। अन्नं वै भद्रम्।
अन्नाद्यैर्नैवेनं संसृजति। अन्नस्य वा एतच्छर्मलम्।
यत्सुरा। पाप्मेव खलु वै शर्मलम्। पाप्मना वा
एनमेतच्छर्मलेन व्यतिषजति। यत्सोमग्रहाश्च सुराग्रहाश्च
व्यतिषजति। विपृचः स्थ वि मा पाप्मना पृङ्केत्याह।
पाप्मनैर्नैवेनं शर्मलेन व्यावर्तयति॥२०॥

तस्माद्वाजपेययाजी पूतो मेध्यो दक्षिण्यः। प्राडुर्द्ववति
सोमग्रहैः। अमुमेव तैर्लोकमभिजयति। प्रत्यङ्खसुराग्रहैः।

इममेव तैर्लोकमभिजयति। प्रतिष्ठन्ति सोमग्रहैः। यावदेव
सत्यम्। तेन सूयते। वाजसृच्चः सुराग्रहान् हरन्ति।
अनृतेनैव विशः सः सृजति। हिरण्यपात्रं मधोः पूर्णं
ददाति। मध्व्योऽसानीति। एकधा ब्रह्मण उप हरति।
एकधैव यजमान् आयुस्तेजो दधाति॥२१॥

आत्वाऽवरुन्धे सोमः शर्मलं यत्सुरा हंस्येनं व्यतिषजति व्यावर्तयति सृजति चत्वारि च॥३॥ [३]

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। नाग्निष्टोमो नोक्थ्यः। न षोडशी
नातिरात्रः। अथ कस्माद्वाजपेये सर्वं यज्ञक्रतवोऽवरुध्यन्त
इति। पशुभिरिति ब्रूयात्। आग्नेयं पशुमालभते।
अग्निष्टोममेव तेनावरुन्धे। ऐन्द्राग्नेनोक्थ्यम्। ऐन्द्रेण
षोडशिनः स्तोत्रम्। सारस्वत्याऽतिरात्रम्॥२२॥

मारुत्या बृहतः स्तोत्रम्। एतावन्तो वै यज्ञक्रतवः।
तान्पशुभिरेवावरुन्धे। आत्मानमेव स्पृणोत्यग्निष्टोमेनं।
प्राणापानावुक्थ्येन। वीर्यं षोडशिनः स्तोत्रेण।
वाचमतिरात्रेण। प्रजां बृहतः स्तोत्रेण। इममेव
लोकमभिजयत्यग्निष्टोमेनं। अन्तरिक्षमुक्थ्येन॥२३॥

सुवर्गं लोकं षोडशिनः स्तोत्रेण। देवयानानेव पथ
 आरोहत्यतिरात्रेण। नाकं रोहति बृहतः स्तोत्रेण। तेजं
 एवात्मन्धत्त आग्नेयेन पशुना। ओजो बलमैन्द्राग्नेन।
 इन्द्रियमैन्द्रेण। वाचं सारस्वत्या। उभावेव देवलोकं
 च मनुष्यलोकं चाभिजयति मारुत्या वश्या। सप्तदश
 प्राजापत्यान्पशूनालभते। सप्तदशः प्रजापतिः॥२४॥

प्रजापतेराप्त्यै। श्यामा एकरूपा भवन्ति। एवमिव
 हि प्रजापतिः समृद्धौ। तान्पर्याग्निकृतानुत्सृजति। मरुतो
 यज्ञमजिघांसन्प्रजापतेः। तेभ्य एतां मारुतीं वशामालभत।
 तयैवैनानशमयत्। मारुत्या प्रचर्य। एतान्त्संज्ञपयेत्। मरुत
 एव शमयित्वा॥२५॥

एतैः प्रचरति। यज्ञस्याघाताय। एकधा वृषा जुहोति।
 एकदेवत्या हि। एते। अथो एकधैव यजमाने वीर्यं दधाति।
 नैवारेण सप्तदशशरावेणैतर्हि प्रचरति। एतत्पुरोडाशा
 ह्येते। अथो पशूनामेव छिद्रमपि दधाति। सारस्वत्योत्तमया

प्रचरति। वाग्वै सरस्वती। तस्मात्प्राणानां वागुत्तमा। अथो
प्रजापतावेव यज्ञं प्रतिष्ठापयति। प्रजापतिरहि वाक्।
अपन्नदती भवति। तस्मान्मनुष्याः सर्वा वाचं वदन्ति॥२६॥

अतिरात्रमन्तरिक्षमुक्थ्येन प्रजापतिः शमयित्वोत्तमया प्रचरति षट् च॥४॥ [४]

सावित्रं जुहोति कर्मणः कर्मणः पुरस्तात्। कस्तद्वेदेत्याहुः।
यद्वाजपेयस्य पूर्वं यदपरमिति। सवितृप्रसूत एव यथापूर्वं
कर्माणि करोति। सवनेसवने जुहोति। आक्रमणमेव
तत्सेतुं यजमानः कुरुते। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै।
वाचस्पतिर्वाचमद्य स्वदाति न इत्याह। वाग्वै देवानां
पुराऽन्नमासीत्। वाचमेवास्मा अन्नं स्वदयति॥२७॥

इन्द्रस्य वज्रोऽसि वार्त्रघ्न इति रथमुपावहरति विजित्यै।
वाजस्य नु प्रसवे मातरं महीमित्याह। यच्चैवेयम्।
यच्चास्यामधि। तदेवावरुन्धे। अथो तस्मिन्नेवोभयेऽभिषिच्यते।
अप्स्वन्तरमृतमप्सु भेषजमित्यश्वान्पल्लयति। अप्सु
वा अश्वस्य तृतीयं प्रविष्टम्। तदनुवेनन्ववप्लवते। यदप्सु

पल्पूलयति॥ २८॥

यदेवास्याप्सु प्रविष्टम्। तदेवावरुन्धे। बहु वा
अश्वोऽमेध्यमुपगच्छति। यदप्सु पल्पूलयति। मेध्यानेवै-
नान्करोति। वायुर्वा त्वा मनुर्वा त्वेत्याह। एता वा एतं देवता
अग्रे अश्वमयुञ्जन्। ताभिरेवैनान् युनक्ति। स्वस्योज्जित्यै।
यजुषा युनक्ति व्यावृत्त्यै॥ २९॥

अपान्नपादाशुहेमन्निति सम्मार्ष्टि। मेध्यानेवैनान्करोति।
अथो स्तौत्येवैनानाजिः संरिष्यतः। विष्णुक्रमान्क्रमते।
विष्णुरेव भूत्वेमाल्लोकानभिजयति। वैश्वदेवो वै रथः।
अङ्गौ न्यङ्गावभितो रथं यावित्याह। या एव देवता
रथे प्रविष्टाः। ताभ्य एव नमस्करोति। आत्मनोऽनार्त्यै।
अशमरथम्भावुकोऽस्य रथो भवति। य एवं वेद॥ ३०॥

स्वदयति पल्पूलयति व्यावृत्त्या अनार्त्यै द्वे च॥ ५॥ [५]

देवस्याहः संवितुः प्रसवे बृहस्पतिना वाजजिता वाजं
जेषमित्याह। सवितृप्रसूत एव ब्रह्मणा वाजमुञ्जयति।
देवस्याहः संवितुः प्रसवे बृहस्पतिना वाजजिता वर्षिष्ठं

नाकः॑ रुहेयमित्या॑ह। स॒वि॒तृप्र॑सूत ए॒व ब्र॑ह्म॒णा व॑र्षि॒ष्ठं
 नाकः॑ रो॒हति॑। चा॒त्वा॒ले र॑थच॒क्रं नि॑र्मितः॑ रो॒हति॑।
 अतो॑ वा अङ्गि॑रस उत्त॒माः सु॑व॒र्गं लो॒कमा॑यन्। सा॒क्षादे॒व
 यज॑मानः सुव॒र्गं लो॒कमे॑ति। आ॒वे॒ष्टय॑ति। वज्रो॒ वै र॑थः।
 वज्रे॑णै॒व दि॒शोऽभि॑ज॒यति॑॥३१॥

वा॒जिना॒ः सामं॑ गायते। अन्नं॑ वै वाजः॑। अन्न॑मे॒वाव॑रुन्धे।
 वा॒चो व॑र्ष्म दे॒वेभ्यो॑ऽपा॒क्राम॑त्। तद्व॒न॒स्पती॒न्प्रावि॑शत्। सैषा
 वा॒ग्वन॒स्पति॑षु वदति। या दु॑न्दु॒भौ। तस्मा॑द्दु॒न्दुभिः॑ सर्वा॒
 वाचो॑ऽति॒वद॑ति। दु॒न्दुभी॑न्त्स॒माघ्न॑न्ति। प॒र॒मा वा ए॒षा
 वाक्॑॥३२॥

या दु॑न्दु॒भौ। प॒र॒मयै॒व वा॒चाऽव॑रां वाच॒मव॑रुन्धे। अथो॑ वा॒च
 ए॒व व॑र्ष्म यज॑मानोऽव॑रुन्धे। इन्द्रा॑य वाचं॑ वद॒तेन्द्रं॑ वाजं॑
 जा॒पय॑तेन्द्रो वाज॑मजयि॒दित्या॑ह। ए॒ष वा ए॒तर्हीन्द्रः॑। यो
 यज॑ते। यज॑मान ए॒व वाज॑मुज्जयति। स॒प्तद॑श प्र॒व्या॒धाना॒जि
 धा॑वन्ति। स॒प्तद॑शः॑ स्तो॒त्रं भ॑वति। स॒प्तद॑शसप्तदश
 दी॒यन्ते॑॥३३॥

सप्तदशः प्रजापतिः। प्रजापतेराप्त्यै। अर्वाऽसि सप्तिरसि
वाज्यंसीत्याह। अग्निर्वा अर्वा। वायुः सप्तिः। आदित्यो
वाजी। एताभिरेवास्मै देवताभिर्देवरथं युनक्ति। प्रष्टिवाहिनं
युनक्ति। प्रष्टिवाही वै देवरथः। देवरथमेवास्मै युनक्ति॥ ३४॥

वाजिनो वाजं धावतु काष्ठां गच्छतेत्याह। सुवर्गो वै लोकः
काष्ठां। सुवर्गमेव लोकं यन्ति। सुवर्गं वा एते लोकं
यन्ति। य आजिं धावन्ति। प्राश्चो धावन्ति। प्राडिंव हि
सुवर्गो लोकः। चतसृभिरनु मन्त्रयते। चत्वारि छन्दांसि।
छन्दोभिरेवैनान्सुवर्गं लोकं गमयति॥ ३५॥

प्र वा एतेऽस्माल्लोकाच्चयन्ते। य आजिं धावन्ति। उदं च
आवर्तन्ते। अस्मादेव तेन लोकान्नयन्ति। रथविमोचनीयं
जुहोति प्रतीष्टित्यै। आ मा वाजस्य प्रसवो जंगम्यादित्याह।
अन्नं वै वाजः। अन्नमेवावरुन्धे। यथालोकं वा एत उञ्जयन्ति।
य आजिं धावन्ति॥ ३६॥

कृष्णलं कृष्णलं वाजसृष्ट्यः प्रयच्छति। यमेव ते

वाजं लोकमुञ्जयन्ति। तं परिक्रीयावुरुन्धे। एकधा
 ब्रह्मण उपहरति। एकधैव यजमाने वीर्यं दधाति।
 देवा वा ओषधीष्वजिमयुः। ता बृहस्पतिरुदजयत्।
 स नीवारान्निरवृणीत। तन्नीवाराणां नीवारत्वम्।
 नैवारश्चरुर्भवति॥ ३७॥

एतद्वै देवानां परममन्नम्। यन्नीवाराः। परमेणैवास्मा
 अन्नाद्येनावरमन्नाद्यमवरुन्धे। सप्तदशशरावो भवति।
 सप्तदशः प्रजापतिः। प्रजापतेराप्त्यै। क्षीरे भवति।
 रुचमेवास्मिन्दधाति। सर्पिष्वान्भवति मेध्यत्वाय।
 बारुहस्पत्यो वा एष देवतया॥ ३८॥

यो वाजपेयेन यजते। बारुहस्पत्य एष चरुः।
 अश्वान्त्सरिष्यतः सस्रुषश्चाव घ्रापयति। यमेव ते
 वाजं लोकमुञ्जयन्ति। तमेवावरुन्धे। अजीजिपत वनस्पतय
 इन्द्रं वाजं विमुच्यध्वमिति दुन्दुभीन् विमुञ्चति। यमेव ते
 वाजं लोकमिन्द्रियं दुन्दुभय उञ्जयन्ति। तमेवावरुन्धे॥ ३९॥

अभिजयति वा एषा वाग्दीयन्तेऽस्मै युनक्ति गमयति य आजिं धावन्ति भवति देवतयाऽष्टौ

च॥६॥ [६]

ता॒र्प्यं यज॑मानं परि॑धापयति। य॒ज्ञो वै ता॒र्प्यम्।
य॒ज्ञेनै॒वैन॑ꣳ सम॑र्धयति। द॒र्भ॒मयं॑ परि॑धापयति। प॒वित्रं॑
वै द॒र्भाः। पु॒नात्ये॒वैन॑म्। वाजं॑ वा ए॒षोऽव॑रुरुत्सते। यो
वा॑ज॒पये॑न॒ यज॑ते। ओष॑धयः खलु॒ वै वाजः॑। यद्द॑र्भ॒मयं॑
परि॑धापयति॥ ४०॥

वाज॒स्याव॑रुद्धौ। जाय॒ एहि॒ सुवो॒ रोहा॑वेत्या॒ह। प॒त्न्या ए॒वैष॑
य॒ज्ञस्या॑न्वा॒रम्भो॑ऽन॒वच्छि॑त्यै। स॒प्तद॑शार॒त्रिर्यूपो॑ भवति।
स॒प्तद॑शः प्र॒जाप॑तिः। प्र॒जाप॑ते॒रास्यै॑। तू॒पश्चतु॑र॒श्रिर्भव॑ति।
गौ॒धूमं॑ च॒षाल॑म्। न वा ए॒ते ब्री॑हयो॒ न यवाः॑।
यद्गो॑धू॒माः॥ ४१॥

ए॒वमि॑व॒ हि प्र॒जाप॑तिः॒ समृ॑द्धौ। अथो॑ अ॒मुमे॒वास्मै॑
लो॒कम॑न्न॒वन्तं॑ करोति। वासो॑भिर्वेष्टयति। ए॒ष वै यज॑मानः।
यद्यूपः॑। स॒र्वदे॒वत्यं॑ वासः॑। सर्वा॑भिरे॒वैनं॑ दे॒वता॑भिः
सम॑र्धयति। अथो॑ आ॒क्रम॑णमे॒व तत्सेतुं॑ यज॑मानः कुरुते।

सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै। द्वादश वाजप्रसवीयानि
जुहोति॥४२॥

द्वादश मासाः संवत्सरः। संवत्सरमेव प्रीणाति। अथो
संवत्सरमेवास्मा उपदधाति। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै।
दशभिः कल्पै रोहति। नव वै पुरुषे प्राणाः। नाभिर्दशमी।
प्राणानेव यथास्थानं कल्पयित्वा। सुवर्गं लोकमेति।
एतावद्वै पुरुषस्य स्वम्॥४३॥

यावत्प्राणाः। यावदेवास्यास्ति। तेन सह सुवर्गं लोकमेति।
सुवर्देवाँ अगन्मेत्याह। सुवर्गमेव लोकमेति। अमृता
अभूमेत्याह। अमृतमिव हि सुवर्गो लोकः। प्रजापतेः प्रजा
अभूमेत्याह। प्राजापत्यो वा अयं लोकः। अस्मादेव तेन
लोकात्रैति॥४४॥

समहं प्रजया सं मया प्रजेत्याह। आशिषमेवैतामा शास्ते।
आसपुटैर्घ्नन्ति। अन्नं वा इयम्। अन्नाद्येनैवैनँ समर्धयन्ति।
ऊषैर्घ्नन्ति। एते हि साक्षादन्नम्। यदूषाः। साक्षादेवैनमन्नाद्येन

समर्धयन्ति। पुरस्तात्प्रत्यञ्चं घ्नन्ति॥४५॥

पुरस्ताद्धि प्रतीचीनमन्नमद्यते। शीर्षतो घ्नन्ति।
शीर्षतो ह्यन्नमद्यते। दिग्भ्यो घ्नन्ति। दिग्भ्य एवास्मा
अन्नाद्यमवरुन्धते। ईश्वरो वा एष पराङ्मुदधः। यो यूपः
रोहति। हिरण्यमध्यवरोहति। अमृतं वै हिरण्यम्। अमृतं
सुवर्गो लोकः॥४६॥

अमृतं एव सुवर्गं लोके प्रतितिष्ठति। शतमानं भवति।
शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रति तिष्ठति।
पुष्ट्यै वा एतद्रूपम्। यदजा। त्रिः संवत्सरस्यान्यान्यशून्यरि
प्रजायते। बस्ताजिनमध्यव रोहति। पुष्ट्यामेव प्रजनने
प्रतितिष्ठति॥४७॥

प्रिधापर्यन्ति गोधूमां जुहोति स्वं नेति प्रत्यञ्चं घ्नन्ति लोको नवं च॥७॥ [७]

सप्तान्नहोमाञ्जुहोति। सप्त वा अन्नानि। यावन्त्येवान्नानि।
तान्येवावरुन्धे। सप्त ग्राम्या ओषधयः। सप्तारण्याः।
उभयीषामवरुद्धौ। अन्नस्यान्नस्य जुहोति। अन्नस्यान्नस्या-

वरुद्धौ। यद्वाजपेययाज्यनवरुद्धस्याश्रीयात्॥४८॥

अवरुद्धेन व्यृद्धेत। सर्वस्य समवदायं जुहोति।
 अनवरुद्धस्यावरुद्धौ। औदुम्बरेण सुवेणं जुहोति।
 ऊर्वा अन्नमुदुम्बरः। ऊर्ज एवान्नाद्यस्यावरुद्धौ।
 देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इत्याह। सवितुः प्रसूत एवैनं
 ब्रह्मणा देवताभिरभिषिञ्चति। अन्नस्यान्नस्याभिषिञ्चति।
 अन्नस्यान्नस्यावरुद्धौ॥४९॥

पुरस्तात्प्रत्यञ्चमभिषिञ्चति। पुरस्ताद्धि प्रतीचीनमन्नमद्यते।
 शीर्षतोऽभिषिञ्चति। शीर्षतो ह्यन्नमद्यते। आ
 मुखादन्ववस्त्रावयति। मुखत एवास्मा अन्नाद्यं
 दधाति। अग्नेस्त्वा साम्राज्येनाभिषिञ्चामीत्याह। एष
 वा अग्नेः सवः। तेनैवैनमभिषिञ्चति। इन्द्रस्य त्वा
 साम्राज्येनाभिषिञ्चामीत्याह॥५०॥

इन्द्रियमेवास्मिन्नेतेन दधाति। बृहस्पतेस्त्वा साम्राज्येनाभि-
 षिञ्चामीत्याह। ब्रह्म वै देवानां बृहस्पतिः। ब्रह्मणैवैनमभि-

षिञ्चति। सोमग्रहाऽश्वावदानीयानि चूर्त्विग्भ्य उपहरन्ति।
अमुमेव तैर्लोकमन्नवन्तं करोति। सुराग्रहाऽश्वावदानीयानि
च वाजसृज्यैः। इममेव तैर्लोकमन्नवन्तं करोति। अथो
उभर्याष्वेवाभिषिच्यते। विमाथं कुर्वते वाजसृतः॥५१॥

इन्द्रियस्यावरुद्धौ। अनिरुक्ताभिः प्रातः सवने स्तुवते।
अनिरुक्तः प्रजापतिः। प्रजापतेराप्त्यै। वाजवतीभिर्माध्यं
दिने। अन्नं वै वाजः। अन्नमेवावरुन्धे। शिपिविष्ट-
वतीभिस्तृतीयसवने। यज्ञो वै विष्णुः। पशवः शिपिः। यज्ञ
एव पशुषु प्रति तिष्ठति। बृहदन्त्यं भवति। अन्तमेवैनं
श्रियै गमयति॥५२॥

अश्रीयादन्नस्यान्नस्यावरुद्धौ इन्द्रस्य त्वा साम्राज्येनाभिषिञ्चामीत्याह वाजसृतः शिपिस्त्रीणि च॥८॥

[८]

नृषदं त्वेत्याह। प्रजा वै नृन्। प्रजानामेवैतेन सूयते।
द्रुषदमित्याह। वनस्पतयो वै द्रु। वनस्पतीनामेवैतेन सूयते।
भुवनसदमित्याह। यदा वै वसीयान्भवति। भुवनमगन्निति
वै तमाहुः। भुवनमेवैतेन गच्छति॥५३॥

अप्सुषदं त्वा घृतसदमित्याह। अपामेवैतेन घृतस्य
 सूयते। व्योमसदमित्याह। यदा वै वसीयान्भवति।
 व्योमागन्निति वै तमाहुः। व्योमैवैतेन गच्छति। पृथिविषदं
 त्वाऽन्तरिक्षसदमित्याह। एषामेवैतेन लोकानां सूयते।
 तस्माद्वाजपेययाजी न कश्चन प्रत्यवरोहति। अपीव हि
 देवतानां सूयते॥५४॥

नाकसदमित्याह। यदा वै वसीयान्भवति। नाकमगन्निति वै
 तमाहुः। नाकमेवैतेन गच्छति। ये ग्रहाः पञ्चजनीना इत्याह।
 पञ्चजनानामेवैतेन सूयते। अपां रसमुद्वयसमित्याह।
 अपामेवैतेन रसस्य सूयते। सूर्यरश्मिं समाभृतमित्याह
 सशुक्रत्वाय॥५५॥

गच्छति सूयते नवं च॥९॥ [९]

इन्द्रो वृत्रं हत्वा। असुरान्पराभाव्य। सोऽमावास्यां
 प्रत्यागच्छत्। ते पितरः पूर्वेद्युरागच्छन्। पितॄन्
 यज्ञोऽगच्छत्। तं देवाः पुनरयाचन्त। तमेभ्यो न

पुनरददुः। तेऽब्रुवन्वरं वृणामहे। अथ वः पुनर्दास्यामः।
अस्मभ्यमेव पूर्वद्युः क्रियाता इति॥५६॥

तमेभ्यः पुनरददुः। तस्मात्पितृभ्यः पूर्वद्युः क्रियते।
यत्पितृभ्यः पूर्वद्युः करोति। पितृभ्य एव तद्यज्ञं निष्क्रीय
यजमानः प्रतनुते। सोमाय पितृपीताय स्वधा नम
इत्याह। पितुरेवाधि सोमपीथमवरुन्धे। न हि पिता
प्रमीयमाण आहैष सोमपीथ इति। इन्द्रियं वै सोमपीथः।
इन्द्रियमेव सोमपीथमव रुन्धे। तेनेन्द्रियेण द्वितीयां
जायामभ्यश्रुते॥५७॥

एतद्वै ब्राह्मणं पुरा वाजवश्रवसा विदामक्रन्। तस्मात्ते
द्वेद्वे जाये अभ्याक्षता। य एवं वेद। अभि द्वितीयां
जायामश्रुते। अग्नये कव्यवाहनाय स्वधा नम इत्याह।
य एव पितृणामग्निः। तं प्रीणाति। तिस्र आहुतीर्जुहोति।
त्रिर्निदधाति। षट्स्वम्पद्यन्ते॥५८॥

षड्वा ऋतवः। ऋतूनेव प्रीणाति। तूष्णीं मेक्षणमादधाति।

अस्ति वा हि षष्ठ ऋतुर्न वा। देवान् वै पितृन्प्रीतान्। मनुष्याः
पितरोऽनु प्रपिपते। तिस्र आहुतीर्जुहोति। त्रिर्निदधाति।
षट्क्षम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः॥५९॥

ऋतवः खलु वै देवाः पितरः। ऋतून्नेव देवान्पितृन्प्रीणाति।
तान्प्रीतान्। मनुष्याः पितरोऽनु प्रपिपते। सकृदाच्छिन्नं
बर्हिर्भवति। सकृदिव हि पितरः। त्रिर्निदधाति। तृतीये वा
इतो लोके पितरः। तानेव प्रीणाति। पराडावर्तते॥६०॥

ह्रीका हि पितरः। ओष्मणो व्यावृत उपास्ते। ऊष्मभागा हि
पितरः। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। प्राश्या (३) न प्राश्या (३)
मिति। यत्प्राश्रीयात्। जन्यमन्नमद्यात्। प्रमायुकः स्यात्।
यन्न प्राश्रीयात्। अहविः स्यात्॥६१॥

पितृभ्य आवृश्चेत। अवघ्रेयमेव। तन्नेव प्राशितं
नेवाप्राशितम्। वीरं वा वै पितरः प्रयन्तो हरन्ति।
वीरं वा ददति। दशां छिनत्ति। हरणभागा हि पितरः।
पितृन्नेव निरवदयते। उत्तर आयुषि लोमं छिन्दीत।
पितृणां ह्येतर्हि नेदीयः॥६२॥

नमस्करोति। नमस्कारो हि पितॄणाम्। नमो वः पितरो
 रसाय। नमो वः पितरः शुष्माय। नमो वः पितरो जीवाय।
 नमो वः पितरः स्वधायै। नमो वः पितरो मन्यवे। नमो वः
 पितरो घोराय। पितरो नमो वः। य एतस्मिँल्लोके स्थ॥६३॥

युष्माङ्स्तेऽनु। येऽस्मिँल्लोके। मां तेऽनु। य एतस्मिँल्लोके
 स्थ। यूयं तेषां वसिष्ठा भूयास्त। येऽस्मिँल्लोके। अहं तेषां
 वसिष्ठो भूयासमित्याह। वसिष्ठः समानानां भवति। य एवं
 विद्वान्पितॄभ्यः करोति। एष वै मनुष्याणां यज्ञः॥६४॥

देवानां वा इतरे यज्ञाः। तेन वा एतत्पितॄलोके
 चरति। यत्पितॄभ्यः करोति। स ईश्वरः प्रमेतोः।
 प्राजापत्ययर्चा पुनरैति। यज्ञो वै प्रजापतिः। यज्ञेनैव
 सह पुनरैति। न प्रमायुको भवति। पितॄलोके वा
 एतद्वज्रमानश्चरति। यत्पितॄभ्यः करोति। स ईश्वर
 आर्तिमार्तोः। प्रजापतिस्त्वावैनं तत् उन्नैतुमर्हतीत्याहुः।
 यत्प्राजापत्ययर्चा पुनरैति। प्रजापतिरेवैनं तत् उन्नयति।

नार्तिमार्च्छति यजमानः॥६५॥

इत्यंश्रुते पद्यन्ते पद्यन्ते षड्वा ऋतवो वर्ततेऽहविः स्यान्नेदीयः स्थ युज्ञो यजमानश्चरति यत्पितृभ्यः
करोति पञ्च च॥१०॥ [१०]

देवासुरा अग्नीषोमयोर्देवा वै यथादर्शं देवा वै यदन्यैर्ग्रहेर्ब्रह्मवादिनो नाग्निष्टोमो न
सावित्रं देवस्याहं तार्ष्यं सप्तान्नहोमानृषदं त्वेन्द्रो वृत्रं हत्वा दशं॥१०॥

देवासुरा वाज्यैवेनं तस्माद्वाजपेययाजी देवस्याहं वाजस्यावरुद्धा इन्द्रियमेवास्मिन् ह्रीका
हि पितरः पञ्चषष्टिः॥६५॥

देवासुरा यजमानः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके
तृतीयः प्रपाठकः समाप्तः॥